

University of Groningen

Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645)

Teszelszky, Kees

Published in:

Clio Inter Arma. Tanulmányok a 16-18. századi magyarországi történetírásról

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2014

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Teszelszky, K. (2014). Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645). In G. Tóth (Ed.), *Clio Inter Arma. Tanulmányok a 16-18. századi magyarországi történetírásról* (pp. 149-168). MTA Történettudományi Intézet. <http://www.lira.hu/hu/konyv/ismeretterjeszto-1/tortenelem-politika/clio-inter-arma-tanulmanyok-a-16-18-szazadi-magyarorszag-tortenetirasrol>

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

CLIO INTER ARMA

TANULMÁNYOK
A 16–18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI
TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA

DISSERTATIONES

Redigit
PÁL FODOR

Institutum Historicum Sedis Centralis
Studiorum Philosophicorum
Academiae Scientiarum Hungaricae
Budapestini, 2014

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK
ÉRTEKEZÉSEK

CLIO INTER ARMA

Tanulmányok
a 16–18. századi magyarországi
történetírásról

Szerkesztette:
Tóth Gergely

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest, 2014

A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére
rendezett konferencia előadásai

© A szerzők, 2014

© MTA BTK, 2014

Készült az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert
Lendület kutatási projekt (2012–2017) támogatásával.

ISBN 978–963–9627–86–4

ISSN 2063–3742

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

A könyvsorozat logóját Szakács Imre festőművész készítette

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Borító: Böhm Gergely

Tördelés: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munka: Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOM

Contents

Előszó (TÓTH GERGELY)	7
ÁCS PÁL: „Isten haragja – magyarnak példája”.	
A hun történet két értelmezése	13
<i>Two Faces of Attila the Hun in the Hungarian Historiography</i>	38
KASZA PÉTER: Egy elveszett kiadás nyomában.	
Brodarics István <i>Históriájának</i> első kiadásáról	39
<i>On the Track of a Lost Edition. On the First Edition</i> <i>of Stephanus Brodericus' Historia</i>	65
NAGY GÁBOR: „Regni Hungariae historicorum facile princeps”	
(Istvánffi-képek)	67
“Regni Hungariae historicorum facile princeps”. <i>Portraits about and by Istvánffi</i>	85
BENE SÁNDOR: Ratio temporum. Dániel próféta és a magyar történetírás	87
<i>Ratio temporum. The Prophet Daniel and Hungarian Historiography</i>	116
TÓTH GERGELY: Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben.	
Révay Péter <i>Monarchiája</i>	117
<i>A Lutheran Country History in a Neostoic Frame. The “Monarchia”</i> <i>of Péter Révay</i>	147
KEES TESZELSZKY: Elias Berger <i>Historia Ungarica</i> című művének	
keletkezése és háttere (1603/4–1645).....	149
<i>The Composition, Content and Background</i> <i>of Elias Berger's “Historia Ungarica” (1603/4–1645)</i>	168
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Caspar Hain lőcsei krónikája –	
egy kompiláció forrásai	169
<i>Die Leutschauer Chronik von Caspar Hain – die Quellen</i> <i>einer Kompilation</i>	202
SZABADOS GYÖRGY: Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811).	
A magyar történettudomány konzervatív megteremtőiről	203
<i>Jesuit “Success Story” (1644–1811). On the Conservative Initiators</i> <i>of the Hungarian Historical Sciences</i>	226
Soós István: Felzárkózás vagy lemaradás?	
Történetírás a 18. századi Magyarországon	227
<i>Aufschließung oder Rückstand? Geschichtsschreibung</i> <i>in Ungarn im 18. Jahrhundert</i>	251
Személynévmutató	253

KEES TESZELSZKY

Elias Berger *Historia Ungarica* című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645)*

Elias Berger a Grünenberg, avagy Berger Illés, a Habsburg-udvar későbbi történésze 1603-ban vagy 1604-ben kapott megbízást, hogy írja meg Magyarország történelmét. A szerző nagy feladatot vállalt: a mű tulajdonképpen Antonio Bonfini (1427–1503) híres történeti művének a folytatása lett volna, amelyet még Zsámboky János (Sambucus, 1531–1584) tett közzé és egészített ki 1568-ban és 1581-ben. Hiába kapott Berger sok pénzt és segítséget több mint negyven év alatt, a művét soha nem fejezte be, és a kézirat halála (1645) után is kiadatlan maradt. Évszázadokon át elveszett műnek számított, és csak nemrég találta meg a kéziratos köteteket Kulcsár Péter az Egyetemi Könyvtárban, majd Viskolcz Noémi a bécsi udvari könyvtárban. Berger összesen legalább 14 művet publikált, több kéziratot is hagyott maga után. Mindazonáltal a történettudományos munkássága nem nagyon ismert. Révay Péter híres koronakönyvéről szinte majdnem minden magyar hallott, míg Berger koronaleírása ismeretlen a legtöbb ember számára, noha 2009-ben megjelent magyar fordításban.¹ Nagy történelmi munkájának keletkezése és tartalma ugyancsak ismeretlen a legtöbb magyar történész előtt.

Ki volt Berger?

Berger (Bergerus Pannonius, Perger, Bergher, Bergler, Bergerus a Grinperg, 1562–1645) a Zólyom vármegyei Breznóbányán született, Fraknói Vilmos szerint 1562-ben. Kétkedem azonban ebben a születési dátumban, amelyet Fraknói Bergernek egy 1644-ben III. Ferdinánd királyhoz intézett levele alapján számított ki.² Berger a halála előtt egy évvel azt írja ebben a levélben, hogy 82 éves. Ez azt jelentené, hogy 1593-ban 31 évesen ment Heidelbergbe

* A tanulmány megírását az OTKA (NK 81948) és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta. Ezúton mondok köszönetet Fazekas Istvánnak a levéltári adatokért.

1 *Elias Berger: Jubileumi csokor.* Ford. Dejsics Konrád és Dénesi Tamás. In: *Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Pannonhalma, 2009. (Historia pro futuro IV.)* 327–348.

2 *Fraknói Vilmos: Berger Illés magyar királyi historiographus. Századok* 6. (1873) 373–390., itt: 375.

tanulni.³ Ez már Holl Bélának is gyanúsak tűnt.⁴ Például Szenci Molnár Albert is 1593-ban iratkozott be a heidelbergi egyetemre, pedig ő csak 1574-ben született. Ha mégis 1562-ben jött a világra, akkor Berger 62 évesen házasodott meg 1624-ben, 76 évesen írta utolsó művét,⁵ 81 évesen még dolgozott nagy történelmi műve kiadásán, és csak 82 évesen vonult hivatalosan nyugállományba.⁶ A kor átlagos életpályáit és az átlagélethort tekintve számomra mindez nagyon valószínűtlennek tűnik. Nem csodálnám, ha legalább tíz évvel később született volna. Sajnos nincs más forrásunk a születési dátumról, csak ez az egyetlen levél, amelyet már betegen és leépülten írt, ahogy már a kortársak is felfigyeltek rá.⁷

Berger Péter, Illés apja

Berger apja, Berger Péter (Petrus Bergerus, ?–1610), evangélikus prédikátor volt Breznóbányán 1571-től 1579-ig.⁸ Körülbelül 1560-tól talán 1575-ig tanított Breznóbányán az evangélikus iskolában.⁹ A reformátusok iránti szimpátiája miatt többször is változtatnia kellett lakóhelyét. 1583-tól prédikátor volt Bicscsén, továbbá felső-trencsényi esperes. Ő vezette a *zsolnai kongregációt* 1590-ben.¹⁰ Az idősebb Berger erősen ellenezte a katolikus képeket és szimbólumokat. Bicscsén hevesen tiltakozott az oltárok, képek, viaszgyertyák, miseruhák és más, képet tartalmazó tárgyak és szimbólumok ellen; emiatt a közönsége panaszkodott is rá. Thurzó György előtt bemutatott egy vitairatot és disputát tartott Lochmann Mátyással (Lochmannus), a Thurzó család lutheránus udvari lelkészével a képekről és jelentésükről 1592-ben. Berger nem akarta feladni az álláspontját, amiért végül Thurzó kitette őt az állásából. Emiatt el is kellett költöznie Bicscséről 1595-ben. 1608-tól haláláig, 1610-ig lelkész volt Magyarbródban.

3 „53. Elias Bergerus, Breznensis Pannonius 19 Mart.” Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1382 bis 1662. Zweiter Theil von 1554 bis 1662. Berarb. und hrsg. von Gustav Toepeke. Heidelberg, 1886. 166.

4 Holl Béla: Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Budapest, 1980. 149–170.

5 *Elias Berger*: D.O.M.A. Symbolum sacrum et augustum decem reginarum Hungariae politice et historice expositum. Serenissimae, Potentissimae et Catholicae Principis, ac D. D. Mariae Imperatricis Romanae Reginae Hungariae et Bohemiae foelicissimae coronationi dicatum consecratumque. S. I., 1638.

6 A kamarai nyugdíjakra ld. *Fallenbüchl Zoltán*: A nyugdíj – kegytől a jogig (1600–1790). Korall 11–12. (2003) 30–46.

7 Holl Béla idéz egy levelet a pozsonyi kamarától: „[Berger], ez a királyoktól érdemesített férfiú, már teljesen elaggott, és a halál küszöbén áll.” *Holl B.*: i. m. 164.

8 Evangélikus lelkészek Magyarországon 1920-ig. Szerk. Csepregi Zoltán–Kertész Botond. Elektronikus dokumentum. <http://medit.lutheran.hu> (2014. 01. 29.)

9 *Frankl [Fraknói] Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1884. 84.

10 *Id. Frivaldszky János*: Trencsén megye múltjából. Credo 3–4. (2007) 229–249., itt: 232.

Egy másik szerző szerint azért tették ki Berger apját az állásából, mert a gyerekeit a református heidelbergi egyetemre küldte.¹¹ Illés 1593-ban iratkozott be oda. Ezekből az évekből ismerjük az első két versét, de más művekről nem tudni.¹² 1597-ben a pozsonyi lutheránus iskolájában lett tanár. Ugyanebben az évben a trencsényi lutheránus iskola rektora lett, amelyet eredetileg Illésházy Gáspár alapított. Itt is maradt 1599-ig.¹³ Valószínű, hogy már itt találkozott Illésházy Istvánnal, Liptó és Trencsén vármegyék örökös főispánjával, aki később fontos szerepet játszott az életében.¹⁴

Berger pályája

Nagyon valószínű, hogy Berger Illés még nem töltötte be a 30. életévét, amikor a botrány kitört az apja körül. Talán emiatt volt, hogy 1600 táján nagyon más utat választott magának, mint amit az apja. A Habsburg-dinasztia, valamint az osztrák, magyar és morva katolikus és lutheránus főurak és főpapok szolgálatába állt: udvari költő és történész lett.

Az első lépése az udvari pályán egy allegorikus verseskönyv publikálása volt a szent keresztről mint a magyar királyság és nemzet jelképéről. A mű 1600-ban jelent meg Kutassy János esztergomi érsek és királyi helytartó támogatásával. E munkája azért különleges, mert apja kevesebb mint hét évvel korábban még hevesen tiltakozott hasonló jelképek használata ellen. A könyv vélelmezett katolikus tartalma alapján Fraknói arra a következtetésre jutott, hogy Berger 1600-ban már katolikus volt.¹⁵

11 Ján Kvačala: Dejiny reformácie na Slovensku. Liptovský Svätý Mikuláš, 1935. 130–131; David P. Daniel: The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia. Archiv für Reformationsgeschichte 70. (1979) 260–277., itt: 270.

12 Elias Berger: Ad Davidem Eisenmengerum. In: David Eisenmenger: Auxiliante Iehova, archiatro opt. max. theses hasce de morbis eorumque differentiis, praeside [...] Henrico Smetio [...] pro virili tueri conabitur David Eisenmenger [...]. Spira Nemetum [Speyer], [1593.] B3v.; Ad eundem Idem (uo. B4r).

13 Minderre Id. Beiträge zur Geschichte evangelischer Gemeinden in Ungarn. Hrsg. von Victor Hornyánszky. Pest, 1863. 270.; Frankl V.: i. m. 169. Trencsényi rektorkodásáról az alábbi írásos adat is tudósít: „(...) post Trenchinii studuit (...) sub Elia Bergero. (...)” Wittenbergben lelkésszé avatott magyarok jegyzéke (1541–1610). In: Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek a tótpárnai és blatniczai Prónay nemzetség acai levéltárából és könyvtárából. Kiad. Prónay Dezső, s. a. r. Stomp László. Budapest, 1905. 1–147., itt: 143.

14 Eva Frimmová: Humanista Eliáš Berger v službách habsburgovcov. In: Zemianstvo na Slovensku. II. Ed. Eva Augustínová–Miloš Kovačka–Maroš Mačuha. Martin, 2009. 100–115., itt: 100.

15 Hogy valóban áttért-e a katolikus hitre, arra következtetni lehet egy ajánlásból is. Ezt az ajánlást egy C. H. monogramú személynek írta, aki származására nézve „Pithinensis” (vagy esetleg Putinensis, valószínűleg Pitten, Alsó-Ausztriában), s akit „örökre fogadás általi apjának és támogatójának” nevez: „Reverendo domino Ecclesiae Pithinensis, patri adoptivo charissimo promotorique hujus operis singulari donat gratitudinis ergo.” Praha: Knihovna Národního musea – sign. 57 B 40. Még ld. E. Frimmová: i. m. 101. Csak éppen azt nem lehet tudni, hogy ez a pap lutheránus volt vagy katolikus. Berger házassága 1623-ban szintén „se-

Kutassy 1601-ig a magyar rendek politikai vezetője volt. Nem meglepő tehát, hogy írt egy írásbeli véleményt Rudolf király örököséről – abban az időben, amikor megjelent Berger műve is.¹⁶ Biztosak lehetünk abban, hogy szoros kapcsolatban állt ez a kézirat Berger könyve publikálásával. Berger első igazi könyvének a politikai súlya tehát nagy volt: az volt a feladata, hogy a magyar rendek politikai igényeit támogassa a királyi hatalommal szemben.

Szörényi László kijelentette, hogy ez az eposz fordulópontot jelent a magyarországi latin irodalomtörténetben, mivel ezt a művet a magyarság első nemzeti eposzának lehet tekinteni.¹⁷ Berger a szent kereszt fikciójának szövegéből írta le a magyar történelmet, amire eddig senki sem vállalkozott. A tartalom új és innovatív volt. Az apja tiltakozott a katolikus jelképek használata ellen, de a fia újra használta ezeket, és új jelentést adott nekik: a magyar rendi nemzet szimbólumává tette őket.

Mégis, Fraknoi Vilmos tanulmánya óta a legtöbb modern történész nem tartotta sokra Bergert. Ennek egyik oka a már említett különös karrierje volt. Berger nagyon gyorsan emelkedett az udvari ranglétrán. 1600-ban írta a könyvét a szent keresztéről. 1602-ben két művet publikált. Az egyik egy magyar kutatók számára mindeddig ismeretlen verseskönyv a híres prágai kőhíd történetéről és II. Ulászló magyar és cseh királyról.¹⁸ Ez az eposz a prágai városi szenátusnak volt dedikálva, s a végén egy vers található a híres humanista, Julius Scaliger tollából. A másik 1602-ben megjelent könyv a Habsburg-ház tagjairól szól.¹⁹ A lényege az, hogy a főhercegek a Habsburg-ház oszlopai; e gondolatot Berger történelmi példákkal támasztja alá. Az eposzában leírt történelmi szerepek a mostani főhercegekre utalnak, mivel minden egyes névadóról szól egy oszlop. Dalloul Zaynab azt állítja erről a műről, hogy a szerző motivációja a költemény megírásakor az udvari történetírói állás volt – amelyet 1603-ban meg is kapott –, mivel Rudolf császárnak, illetve magyar és cseh királynak volt ajánlva.²⁰ Ez lehetséges, de sokkal érdekesebb és jelentősebb az ajánlás további címzettjeinek személye. Berger ugyanis a császár még életben

---

cundum ritum ac morem Catholicae Ecclesiae” zajlott le. Österreichische Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn [ÖStA HKA HfU] Rote Nr. 124. Konv. 1623. január, f. 134v.

16 *Opinio Archiepisc. Strigon. De Successore Regio. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* [MNL OL], E 196, Magyar Kamara archivuma, Archivum Familiae Thurzó, 4. doboz, fasc. 9., fol. 35–38.

17 Szörényi László: Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem. In: Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére – Festschrift zu Ehren von Csaba Csapodi. Tanulmányok. Szerk. Rozsondai Marianne. Budapest, 2002. 291–299.

18 *Elias Berger: Carmen historicum de ponte lapideo inter Urbem Magnam Minoremque Pragam a rege Vladislao I. extructo. Pragae, 1602. Még ld. E. Frimová: i. m. 105.*

19 *Elias Berger: Domus augustissimae Austriae columnae, sidera, caesares, monarchae, archiduces. Vienna Austriae, 1602.*

20 *Dalloul Zaynab: Berger Illés és a Domus augustissimae Austriae columnae sidera c. eposza. In: Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára. Szerk. Békés Enikő–Tegyey Imre. Debrecen–Budapest, 2012. (Classica, mediaevalia, neolatina IV.) 66.*

lévő fivéreinek, I. Mátyás (1557–1619), III. Miksa (1558–1618) és VII. Albert (1559–1621) főhercegeknek is ajánlotta munkáját. Ez az egyetlen, főhercegnek dedikált mű, amely 1600 és 1608 között megjelent. Ez nem véletlen. Abban az időben minden egyes főherceg heves vitában állt I. Rudolf császárral az örökségről, a megígért fizetésükről, hatalmukról és a Habsburg-ház jövőjéről.²¹ Berger eposza egy akkor rendkívül érzékeny politikai témát érintett, amely nem nagyon illik a Habsburg-házról és I. Rudolf császárról szóló panegyricus-irodalomhoz. Ilyen szempontból ez a kötet jobban hasonlít a két évvel korábban megjelent könyvre, a keresztfikcióra, ami szintén egy aktuális és érzékeny politikai üzenetet tartalmaz. Ez az üzenet nem kifejezetten a császár számára hordozott pozitív üzenetet, hanem éppen ellenfelei, a magyar rendek számára. Berger a Habsburg-ház oszlopainak fikciójával inkább védte a főhercegek érdekeit I. Rudolf császárral szemben, mintsem magasztalta a császár dicsőségét. Például Berger könyvének egy része Albert főhercegről szól (ő volt a dél-németalföldi tartományok kormányzója 1598–1621 között), akinek az I. Rudolffal levő konfliktusa éppen 1602-ben volt a csúcsponton.²² Ha Berger csak I. Rudolf támogatására várt volna, akkor nem írta volna meg ezt a könyvet. Nem lehet azt mondani, hogy „kellő időben lett Mátyás híve”, ahogyan Holl írta.²³ A szerző nyíltan a főhercegek oldalára állt 1602-ben. Szó sincs arról, hogy csak a császár kedvében akart járni, sokkal inkább a főhercegekkel (különösen Mátyással) kereste a kapcsolatot az uralkodó ellenében.

Hasonló stratégia lehet a *Typus Monarchiae Europae Austrio-Romanae* című verseskönyv publikálása mögött (1603).²⁴ Ez arról szól, hogy a Habsburg-dinasztia monarchikus uralkodása a legjobb politikai rendszer Európának. A szerző ismét történelmi példákkal támasztja alá a tézisét. Berger ezt a könyvet patrónusának, a németalföldi származású Johannes Barviciusnak ajánlotta (Barvitus 1555–1620, eredeti neve Jean Antoine Baartwijck), aki a császár személyes titkára volt. Rudolffal 1600 után nem lehetett érintkezni mentális állapota miatt.²⁵ Mátyás főherceget sem engedte a közelébe 1600 októberében.²⁶ Barvitus mégis naponta 3–4 órát töltött az uralkodóval, és megbeszélte vele a személyes és politikai ügyeket.²⁷ Csak Rudolf személyes titkárán keresztül lehetett bármit is elin-

21 *Luc Duerloo*: Archduke Albert (1598–1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars. Burlington, 2012. 237–242.

22 Uo. 242.

23 *Holl B.*: i. m. 160.

24 *Elias Berger*: *Typus Monarchiae Europae Austrio-Romanae*, id est summorum regnorum in Europa, quorum imperio, affinitate, societate belli et pacis gaudet augustissima Domus Austriaca. Nobilissimo, generoso et magnifico domino Iohanni Barvicio, ab intimis consiliis et secretis sacratiss. maiestatis imperatoris Rodolphi II. domino et patrono colendissimo dedicatus et consecratus summae observantiae ergo ab Elia Belgero [!] Pannonio. Praga, [1603.]

25 *Erik Midelfort*: *Mad Princes of Renaissance Germany*. Charlottesville, 1994. 139–140.

26 *Felix Stieve*: *Die Verhandlungen über die Nachfolge Kaiser Rudolfs II. in den Jahren 1581–1602*. [München,] 1880. 57–59.

27 *Ld. Otto Forstenheuser levelét Miksa főhercegnek* (Prága, 1601. október 27.). Uo. 152.

tézni a császárnál.²⁸ Nem valószínű, hogy Rudolf valaha is komolyan foglalkozott Berger valamelyik művével. Sokkal inkább elképzelhető, hogy Barvitiushoz szólt a könyv, és ő elintézte Bergernek az általa kívánt címeket.

Berger fáradozásai nem voltak hiábavalóak, mivel 1603-ban elnyerte a koszorús császári költő (*poeta laureatus caesareus*) titulust. Ebben az évben Berger és hat testvére, János, Dániel, Péter, Jeremiás, István és György nemesi címet kaptak Illés érdemei alapján április 25-én.²⁹ Ugyanekkor publikált Berger egy könyvet a magyar–oszmán háborúról Prágában.³⁰ A címlapon először szerepel az akkor frissen szerzett koszorús császári költő címe.³¹ Ez a könyv a lutheránus magyar főúrnak, Nádasdy Ferencnek volt ajánlva. A szerző itt sem csupán a Habsburg-ház dicsőségét énekelte meg: a könyv inkább a magyar arisztokrata Nádasdy oszmánok elleni magyarországi hőstetteiről szólt.

Az 1602-ben és 1603-ban megjelent műveket Prágában adták ki. Lehetséges, hogy akkoriban a szerző is ott tartózkodott. Berger testvérei is Prágában éltek, és szintén tanárok lettek: egyikük professzori állást kapott a prágai Károly Egyetemen. Másik testvére lutheránus lelkész lett egy Strážnice nevű városban, Karel ze Žerotína dél-morvaországi birtokán.³²

Lehetséges, hogy Berger nagyravágyó volt, de Bocatius János, a híres humanista hasonlóan gyors karriert futott be. Bocatius 1569-ben született, 1598-ban lett koszorús császári költő és kapott címerlevelet, szintén a főhercegek közvetítésével. Berger inkább a családi tekintélyt nyerte vissza az apja kudarca után, és karriert épített magának, illetve hat testvérének.

Berger „rossz sajtójának” másik oka a róla kialakult korabeli vélemény. Erről tudósít minket egy levél Bergerről és az egyik művéről, amelyet Szenci Molnár Albert kapott Asztalos Andrásztól 1610-ben. Asztalos egy ismert református kereskedő és mecénás volt, aki Nagyszombatban lakott, ahol Kutassy is. Február 20-án Asztalos a következőket írta Bergerről: „Úgy vagon, hogy az az ember igen tetszik magának, és igen jó híre neve vagon tudományáért ebben az országban, de egy néhány írásiból megtetszik, hogy többet kedvez azoknak, kik között kapta azt a bölcsességet. Vannak versei kinyomtatva Magyarország királyairól, melyiket mind a kereszt szentségére és tiszteletire alkalmaz. Honnan megtetszik, hogy noha miénknek tetteti magát magaviselésével és nyelvvel, de azért a római keresztyéneknek elfordult vallásában gyorsabb.”³³

Más fényben láthatjuk ezt az idézetet, ha tudjuk, hogy Berger elküldött Asztalosnak egy dedikált példányt a munkájából a szent keresztről, amelyet a

28 *Kitty Ferguson*: Tycho and Kepler. The unlikely partnership that forever changed our understanding of heavens. New York, 2002. 243.

29 MNL OL, R 64, Hazai címeres levelek és nemesi iratok, 1603. ápr. 25.

30 *Elias Berger*: Idyllia de virtute bellica, fortitudine, id est de militiae Christianae origine, progressu, usu, dignitate, utilitate: additis panegyribus in exemplo ducis et herois antiquis et veris comparati. Pragmae, 1603.

31 *E. Frimová*: i. m. 101.

32 *Peter Chlumecky*: Carl von Zerotin und seine Zeit. 1564–1615. I. Brunn, 1862. 272.

33 *Dézsai Lajos*: Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Budapest, 1898. 337–339.

pannonhalmi könyvtár őriz.³⁴ Eszerint Asztalos Berger patrónusa volt, és ezért a szerző háláját fejezte ki az említett művével. Érthető, hogy a kálvinista Asztalos, aki talán régen, mint pártfogó, támogatta Berger tanulmányait Heidelbergben, nem örült annyira e mű kiadásának, amely ráadásul a vele egy városban lakó katolikus érseknek volt ajánlva. Bizonyára az sem tetszett Asztalosnak, hogy Berger pályát változtatott, mivel nem lett lelkész, és már evangélikus iskolában sem tanított. Közben azt is állítja Asztalos a már említett levélben, hogy „igen jó híre neve vagyon Bergernek a tudományáért ebben az országban”. 1607-ben megjelent egy dicsőítő vers róla.³⁵ Tehát mégis tetszett az embereknek Magyarországon, amit Berger a magyar történelemről írt, csak éppen a magyar kálvinistáknak nem. Ezért nem meglepő, hogy sok lutheránus főúr könyvtárában megtalálható a keresztről szóló könyv.³⁶ Azt sem szabad elfelejteni, hogy Berger az alkalmi műveket valószínűleg szóban előadta az országgyűléseken és koronázásokon. Ezt tudjuk a nürnbergi humanista Georg Remustól, aki beszámolt Berger egyik 1608-ban tartott előadásáról egy levélben.³⁷ Ezért lehet, hogy sokkal több ember hallotta beszélni Bergert, mint amennyien olvasták a műveit, amelyeket ráadásul kis példányszámban nyomtattak. Berger maga is foglalkozott a magyarok véleményével, amint az kiderül a Karel ze Žerotínával 1606-ban folytatott levelezéséből.³⁸

Berger megítélése igen rossz lett a magyar és a nemzetközi irodalomban Fraknói Vilmos róla szóló, fentebb már idézett tanulmányának 1873. évi megjelenése után.³⁹ Fraknói szerint Berger „irodalmi munkássága teljesen nélkülöz minden magasabb értéket” és „üres páthosz és határtalan hízélgés jellemvonásai”.⁴⁰ Fraknói ezt a véleményt Berger költői munkássága alapján alakította ki, amely barokk jellegű. Ez a stílus már nem örvendett tetszésnek Fraknói korában. Nem ismerte a kéziratban levő fő művet, mert akkor ez még elveszettnek számított. Azután szinte minden egyes magyar és külföldi történész, aki írt Bergerről, megismételte Fraknói elítélő szavait, mint például Robert Evans és Karl Vocelka.⁴¹

34 Pannonhalmi Főkönyvtár, RMK III. 948.

35 In lauream Eliae Bergeri a Grünberg, P. L. et Historici Caesarei. In: *Balthasar Exner*: Sectio Poetica. Oels, 1609. Fol. B2¹.

36 Thurzó György könyvtárában megvolt a keresztről szóló könyv, amint azt könyvjegyzéke tanúsítja. A vonatkozó bejegyzés: „Eliae Bergeri Panegyris de Cruce...” Index Geminus Bibliothecae ab Illustrissimo Comite ac Domino Georgio Thurzo [...] comparatae, pro unico eoque charissimo filio, Magnifico Comite Emerico Thurzo de Arwa, in tutis ac fidis librorum castris tum militante: quorum alter alphabeticum auctorum ordinem; alter situs et collocationis seriem continet. Conscriptus in Arce Bytchensi, Anno [1610]. MNL OL, E 554, Városi és kamarai iratok, 68. cs. [Fol. Lat. 921/XIV.] f. 8. Nádasdy Ferenc könyvtárának is része volt. A példányt ld. Österreichische Nationalbibliothek [ÖNB] 39. R. 12.

37 *Dézsi L.*: i. m. 266.

38 *P. Chlumecky*: i. m. 272.

39 *Fraknói V.*: i. m.

40 Uo. 374., 390.

41 *R. W. J. Evans*: Rudolf II and his World. A Study in Intellectual History, 1576–1612. Oxford, 1973. 128.; *Ulő*: The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. Oxford, 1979. 152.; *Karl Vocelka*: Die politische Propaganda Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. 79.

Berger tehetségtelenségéről kiállított hivatalos tanúsítványnak tekintették Kulcsár Péter és mások a pozsonyi kamara állásfoglalását, amelyet a császárnak címeztek 1607-ben: „Meggyőződünk, hogy Berger nélkülözi azon alapos tudományosságot és kitűnő ismereteket, melyek szükségesek volnának, hogy ő felségének dicsőséges tetteit, fényes diadalait kellően leírhasa.”⁴² Ez alapján állította Benda Kálmán és Fügedi Erik: „...akit az uralkodó a Magyar Kamara javaslata ellenére nevezett ki magyar királyi udvari historiográfussá, jóllehet magyarul egy szót sem tudott, és Magyarországhoz semmi köze sem volt.”⁴³

Jobban megérthetjük a magyar kamara állásfoglalását, ha alaposabban megvizsgáljuk az akkori politikai helyzetet. Berger nem volt császárpárti, hanem éppen az ellenkezője. Éppen azok támogatták Bergert – Mátyás főherceg és Illésházy István –, akiket nem kedveltek a császárhű kamara tisztviselői. A magyar kamara elnöke Szuhay István választott kalocsai érsek volt, aki 1608-ig Mátyás főherceg egyik legkellemetlenebb ellenlábasának számított.⁴⁴ Szuhay főszerepet játszott az Illésházy-perben 1603-ban.⁴⁵ Berger már korábban Mátyás főherceg pártján állt, ami kiderül az 1602-ben megjelent mű tartalmából. Ráadásul Berger legkésőbb 1605 novemberétől Illésházy István ágense volt, amikor Illésházy már Bocskai oldalán állt. Illésházy ekkoriban közvetített Mátyás főherceg és Bocskai között a Bocskai-felkelésben, és Berger ebben segédkezett. Berger maga nagyon büszke volt arra, hogy titokban segíthetett Mátyás főhercegnek a hatalom megszerzésében, ahogyan azt olvasni lehet nagy történelmi műve egyik bécsi kéziratában.⁴⁶ Lehetetlen, hogy Berger kritikátlan császárhű udvaronc lett volna, mivel 1605-ban éppenséggel részt vett a Habsburgok elleni felkelésben Mátyás főherceg és Illésházy oldalán.

Historiarum corpus de rebus Hungaricis conscriptum

Berger 1603 végén vagy 1604 elején megbízást kapott Mátyás főhercegtől egy magyar történelmi mű megírására; ezen dolgozott nyugdíjazásáig (1640).⁴⁷ 1604 elején már szó volt egy *De imperatoribus inclitae domus Austriacae et de regibus Hungariae* című munkájáról.⁴⁸ Megbízását 100 forint negyedévi illetménnyel és azzal az ígérettel kapta, hogy ha komolyabb eredményt produkál, az emelkedni fog. Ez szép fizetés lett volna egy korabeli történésznek, de még-

42 Vö. Kulcsár Péter: Berger Illés történeti művei. Magyar Könyvszemle 110. (1994) 245–259.

43 Benda Kálmán–Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Budapest, 1979. 164.

44 Holl B.: i. m. 29.

45 Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre. Budapest, 1883.

46 ÖNB Ms. 8229. fol. 159v. A kötetre bővebben ld. alább.

47 “Elias Perger mense Januario 1604. petiit officium historiographi, et honestum salarium, cui in Arce Posoniensi 7. mensis Aprilis 1604. 100 fl. annui resolvuntur.” MNL OL, E 21, Magyar Kamara Archivuma, Benignae Resolutiones 1531–1772., Lib. 5. f. 153.

48 Kulcsár P.: i. m. 246.

sem kapta meg, amit megígértek neki. Hiába kért birtokot az udvartól 1605-ben,⁴⁹ és 1607-ben is rendszeresen kérte a hátralékos fizetését.

A munka elején bizonyosan sokat foglalkozott az anyaggyűjtéssel. A bécsi udvari könyvtárban található egy kézirat Bergeréhez hasonló kézírásban, amely tartalmaz két leírást II. Miksa és II. Rudolf magyar királlyá koronázásáról (1563, 1572), és egy latin nyelvű leírás Berger kézírásában az oszmánok elleni magyarországi háborúról II. Rudolf király kormányzása alatt.⁵⁰ Az utóbbi munkának Illésházy a szerzője. A magyar fordítás vagy eredetije az Országos Széchényi Könyvtárban található.⁵¹ Lehetséges, hogy Berger leírta vagy lemásolta ezt a szöveget Illésházyval valamikor 1605 és 1608 között, abban az időben, amikor a főúr ágense volt.⁵²

Berger eközben nemcsak a történeti művén dolgozott, hanem alkalmi műveket is közzétett aktuális udvari események kapcsán, mint egy országgyűlés, koronázás vagy temetés. 1607-ben megjelent tőle egy laudáció Mátyás főhercegnek címezve, és egy verses meghívó az országgyűlésre.⁵³ Az utóbbi művet Révay Péternek ajánlotta, akivel a következő években is sokat levelezett.⁵⁴ Berger műve a Szent Koronáról 1608-ban jött ki a nyomdából.⁵⁵ Ez volt az első Magyarországon nyomtatott könyv a Szent Korona jelentéséről, és maradandó hatása volt a magyar politikai kultúrára. Tartalma alapján valószínű, hogy a nádorjelölt Illésházy István és Berger közös munkájának lehet tekinteni.⁵⁶ Amikor Illésházy 1609-ben elhunyt, Berger tartotta a halotti beszédet a főúr felett, amelynek szövegét aztán közreadta.⁵⁷ Talán ezért írják róla a számadáskönyvekben, hogy „udvari történész és pap”.⁵⁸

49 ÖStA HKA HfU, Rote Nr. 88. Konv. 1605. február, f. 1–211.

50 „Descriptio Coronationis Hungaricae Serenissimi Imperatoris Maximiliani A. 1563. d. 8. Sept.”; „Descriptio coronationis [...] Rudolphi archiducis (postea II. Imperatoris) in regem Hungariae inaugurati Posonii die vigesima quinta Septembris anno 1572.”; „Historia bellorum in Hungariae gestorum imperante Rudolpho II. Caesare Rom. bona fide conscripta”. In: ÖNB, Sammlungen von Handschriften und alten Drucken, Cod. 8674. A magyar szöveg ki van adva. Ld. Gr. Illésházy István nádor följegyzései, 1592–1603. és Hídvégi Mikó Ferencz Históriaja, 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával. Szerk. Kazinczy Gábor. Pest, 1863. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores 7.) Még ld. Viskolcz Noémi: A mecenatúra szinterei a főúri udvarban. Nádasdy Ferenc könyvtára. Szeged–Budapest, 2013. 294–295.

51 Országos Széchényi Könyvtár, Fol. Lat. 377., ff. 1–30. Vö. Viskolcz N.: i. m. 295.

52 Magyar Országgyűlési Emlékek (1605–1606). Szerk. Károlyi Árpád. XI. kötet. Budapest, 1899. 209.

53 *Elias Berger*: Gratulatio [...] Matthiae Archiduci Austriae. Viennae Austriae, 1607. [1607. augusztus/szeptember, lásd 1r.]; *Uő*: Caduceus seu proba, et brevis invitatio ad comitia pia, concordia, fida, Hungariae Posonii celebranda. Viennae, 1607.

54 K. Teszelszky: i. m. 165.

55 *Elias Berger*: D. O. M. Jubilaeus de origine, errore et restitutione S. Coronae Hungariae Regni [...]. [Bécs?], 1608.

56 K. Teszelszky: i. m. 193.

57 [*Elias Berger*]: Oratio funebris in exequiis illustrissimi comitis palatini Stephani de Illieshaza comitis Trenchiniensis et Liptoviensis. [Kassa], 1609.

58 MNL OL, E 21, Magyar Kamara Archivuma, Benignae Resolutiones 1531–1772., Lib. 5. f. 731.

Közben haladt a munka: 1609-ben II. Mátyás király csakugyan fölemeltette a fizetését 350 forintra, ezzel elismerve az udvari történész eredményeit.⁵⁹ De egyúttal azt is kikötötte, hogy tevékenységének bizonyos *condignum specimen*-jét negyedévenként mutassa be a pozsonyi kamarának. A magyar história nem jelent meg II. Mátyás kormányzása alatt, de közben Berger egy másik politikai jellegű munkát írt: egy alkalmi művet Mátyás 1611. évi cseh koronázására, amelyben legitimálta a cseh–magyar perszónáluniót.⁶⁰ 1612-ben látott napvilágot egy könyve az elhunyt császárról, amelyben bemutatja az uralkodó erényeit egy allegorikus színpad formájában.⁶¹ Ez a mű inkább az aktuális magyar rendi nemzet szabadságairól szólt II. Mátyással szemben, mint Rudolf elképzelt erényeiről. Itt is prominens szerepet játszottak bizonyos magyar főurak a munkában, úgymint Nádasdy Ferenc, Zrínyi György, Pálffy Miklós és Thurzó György. Emellett Berger igyekezett Révay Péter Szent Koronáról szóló művét kiadni Frankfurtban, amikor ott tartózkodott a császári koronázás miatt, de akkor nem sikerült ezt a feladatot elintéznie.⁶²

Berger legsikeresebb politikai és történelmi munkája ugyancsak a császári koronázás évében jelent meg. A *Trinubium Europaeum*, avagy „Európai hármas házasság” című művének a témája a német, cseh és magyar rendek európai konföderációterve II. Mátyás uralkodása alatt. Berger egy politikai tervet vázolt fel az európai hatalommegosztásról, amit ismét történelmi példákkal igazolt. Szerinte a német, cseh és magyar területeket politikailag kell egyesíteni, hogy legyen egy hatalmas kontinentális birodalom a francia, spanyol és olasz hatalmak ellen. Ez az erős közép-európai hatalom Berger szerint az oszmán veszedelem ellen is hatásos lenne. A nyomtatvány egész Európában elterjedt: Angliában, Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban is megtalálható különböző nemzeti és egyetemi könyvtárakban.

Ez volt az egyetlen, Berger által írt könyv, amelyet még életében újra kiadtak: Melchior Goldast belevette egy politikai szöveggyűjteménybe.⁶³ Magyarországon nem volt visszhangja ennek a szövegnek, de több szerző utalt erre a könyvre külföldön.⁶⁴ Még 1723-ben is felhasználta a német jogász, Friedrich Ludwig von Berger ezt a könyvet, amikor a cseh király és királyné 1656-

59 MNL OL, E 211, Magyar Kamara Archívuma, Lymbus (1380) 1527–1900, 134. cs., f. 110.

60 *Elias Berger*: Connubium Hungariae et Bohemiae, in *Serenissimo et Potentissimo Principe, Ac Domino D. Matthia Secundo [...]* denuo sancitum, sacratum, celebratumque. Pragae, 1611.

61 *Elias Berger*: Spectator theatri extemporanei belli Hungarici. [...] Pragae, 1612.

62 *Bónis György*: Révay Péter. Budapest, 1981. (Irodalomtörténeti Füzetek 104.) 111.

63 *Elias Berger*: Trinubium Europaeum [...]. In: *Melchior Goldast*: Monarchia S. Romani Imperii, sive tractatus de iurisdictione imperiali seu regia et pontificia seu sacerdotali; deque potestate imperatoris ac papae, cum distinctione utriusque regiminis, politici et ecclesiastici; ex singulari mandato aut permissu imperatorum Romanorum et Græcorum, necnon regum Germaniae, Galliae, Italiae, Hungariae, Angliae, Bohemiae, etc. III. Francofordiae, 1614. 721–742.

64 Pl. *Melchior Goldast*: Commentarii de regni Bohemiae incorporatarumque provinciarum iuribus [...] Francofurti ad Moenum, 1719. 471.

os koronázását tárgyalta.⁶⁵ Mégsem ez a mű lett az eszmei alapja nagy történelmi művének, mivel a politikai helyzet tíz éven belül drasztikusan megváltozott.

Időközben Ferenczffy Lőrinc, udvari titkár, kiadó és nyomdász, elkezdett tervezni egy illusztrált magyar történelmet Berger munkája alapján, amelynek a címe *Liber Iconum Regni Hungariae* lett volna.⁶⁶ Valószínűleg a képek egy része 1615-ben már készen is állt a nagy műhöz.⁶⁷ A kiadáshoz azonban sok pénzt kellett összegyűjteni. A Magyar Kancellária említi az egyik levélben Thurzó Györgynek, hogy drága, de fontos kiadás lehetne, ha befejezi: „Orszagunbely Kiralioknak kepeket, es Cronikaikat igiekeznek ki nyomtattatny, dicseretes munka lenne, ha ueghez uiihetné.”⁶⁸

1618-ban II. Ferdinánd koronázásának alkalmából megjelent egy újabb kis alkalmi mű Berger tollából. A következő évben egy nagyobb szabású terv bontakozott ki, amelyben több mű, illetve több műfaj is szerepet kapott volna. A tervezet címe *Annales, historiae et peculiari nomine chronologia regni Hungariae* volt, amely a tárgyat a hunok európai megjelenésétől II. Mátyás haláláig, illetve II. Ferdinánd trónra lépéséig öleli fel. Feltűnő, hogy Berger jelenlegi ismereteink szerint nem publikált alkalmi művet II. Mátyás 1619. évi halálára.

1620-ban kezdődött egy rejtélyes történet Berger életében, amelyet a mai napig értetlenség övez – nem fér bele ugyanis a Bergerről alakult képbe, miszerint tehetségtelen, császárhű és katolikus udvaronc volt, akinek semmi köze nem volt Magyarországhoz. Bethlen Gábor fejedelem elfoglalta Pozsonyt és Nagyszombatot 1619 végén. Az érseki nyomda az utóbbi városban működött. Holl Béla levélközlése szerint 1620. január 20-án Bethlen a nyomdai felszereléseket Bergerre bízta: „Minthogy a Nemes Országnak közönséges tetszéséből, várostokban lévő tipográfiát minden hozzá való eszközeivel, az vitézlő Elias Pergernek conferáltuk: Hagyjuk és parancsoljuk, ez levelünk látván azon tipografiát fogyatkozás nélkül egészen minden szerszámmal, eszközeivel az megmondott Elias Pergernek asszignálja kezében.”⁶⁹ 1620. február 28-án a fejedelem ismét küldött egy felszólítást a nagyszombatiaknak: „Mivel a tipografiák nem csak ékességére, hanem kiváltképpen szükségére szolgálnak akármely respublikának, mű is az ott várostokban lévő tipográfiát, némely fő tanács úrnak commendatiójokra adtuk volt Elias Pergernek (...).”⁷⁰

65 Friedrich Ludwig von Berger: Descriptio coronationis D. Leopoldi I. ex archivo regali Boemico sincere deprompta. Lipsiae, 1723. 4r.

66 Holl B.: i. m. 147–170.

67 Uo. 179.

68 A Magyar Kancellária levele Thurzó Györgynek. 1616. ápr. 25. Közlve: Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623). Szerk. Jankovics József. Budapest–Szeged, 1981. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 5.) 249.

69 Holl B.: i. m. 163; *Ecsegy Judit*: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete. Magyar Könyvszemle 21. (1975) 9–24., itt: 15. Eredeti lelőhely: Archiv Mesta Trnavy. MG. Gabriel Bethlen 1617–1620. Karton I. f. 188–189.

70 Holl B.: i. m. 163.

Holl Béla nem érti, hogy Bethlen és főtanácsosai miért bízták meg Bergert és miért akarták átadni a fontos nyomdát ennek az embernek.

A megoldás kulcsa Berger kéziratban levő történelmi munkájában és Bethlen kultúrpolitikájában keresendő. Bethlennek fontos volt, hogy megjelenjen egy magyar történelem: ezért is lett ebben az évben Bocatius János az udvari történész. A magyar kamarai levéltárból és a számadáskönyvekből kiderül, hogy 1620-ban Berger munkája már nagyrészt készen volt. Közben sok lutheránus főnemes támogatta pénzzel Berger könyvét, mint például Révay Péter és Homonnai János. Holl Béla kutatásából azt is tudjuk, hogy a nagy mű kinyomtatása volt a legnagyobb probléma Berger számára.⁷¹ Lehetséges, hogy Berger azért kapta meg a nyomdafelszerelést Bethlentől a magyar főurak ajánlásával (akik között ott lehetett Révay Péter is), hogy végre kinyomtathassa a munkáját. Mégsem jelent meg semmi belőle, és Berger sem publikált semmit néhány évig az első Bethlen-hadjárat után.

Közben haladnia kellett volna a munkának, ahogyan azt olvasni lehet Kulcsár Péter tanulmányában. 1624-ben ismét szó volt a kronológiáról, amelynek a munkálataira a király most 300 forintot utaltatott ki, hogy végre kiadják.⁷² 1632-ben elkészült pár lapnyi próbanyomata a történelmi munkának. 1637-ben készen volt a *corpus universale historicum*, mégpedig a hozzá tartozó illusztrációs anyaggal együtt. 1639-ben Ferenczffy fölemlítette, hogy a *Historiarum corpus de rebus Hungaricis conscriptum* című művet Esterházy Miklós nádor rendelkezésére bocsátotta. A nádor után a pozsonyi kamarához került, és innen kezdve útja homályba vész. 1641-ben Berger a kamarán, a kamara Bergeren keresi a kéziratot. Egy február 8-i levél szerint a szerző kéri vissza a munkáját (*tria volumina Historiarum eiusdem, videlicet Chronologiam cum sua Isagoge hinc extradari*), amelyet azonban a kamara már előbb visszaküldött neki a fivére útján. Ezenközben folytak a kiadás előkészületei. A pozsonyi jezsuita nyomda 1640-ben a nádortól átvette a még nem egészen kidolgozott rézmet-szetű képanyagot (21 csataképet és 58 vezér- és királyportrét III. Ferdinándig).⁷³ Berger pedig igyekezett előteremteni a szükséges összeget, mert a korábban összeszedett pénzt Ferenczffy elköltötte. A kiadásból azonban végül is nem lett semmi. 1645-ben Berger meghalt, és élete fő műve kéziratban maradt. Fizetési problémái a halála után sem voltak elrendezve: Berger Péter, Berger unokaöccse 2609 forintot igényelt utána a Magyar Kamarától.⁷⁴

71 Uo.

72 Kulcsár P.: i. m. 247.

73 A képekre ld. Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest, 1973.; Holl B.: i. m. 149–170., 179.

74 Viskolcz N.: i. m. 287.

Kéziratok, próbanyomatok és rézmetszetek

Kulcsár Péter szerint nem bizonyos, hogy végül is hány műről van szó és ezekről hány kézirat maradt meg.⁷⁵ Az egykorú forrásokban és a későbbi emlékezetben szerepel egy, az uralkodók rendjébe foglalt, illusztrált magyar történet, egy elméleti kronológiai értekezés, egy bevezetés és egy konkrét magyar történeti kronológia. Berger saját közlése szerint három kötetben írta meg a művet és ezt a három kötetet kereste 1641-ben.

Az Egyetemi Könyvtárban Kulcsár Péter felfedezett három kötetet egy próbanyomattal és külön egy kronológiát.⁷⁶ A kronológia a teljes korpusznak egy külön része lett volna. Ez a könyv egy elméleti kronológiai értekezést, egy bevezetést és egy magyar történeti kronológiát tartalmazott. E kézirat címlapjának már volt egy próbanyomata, 1635-ös dátummal.⁷⁷ Valószínűleg ezt a művet használta Thomas Johannes Pessina (Tomáš Jan Pešina z Čechorodu, 1629–1680) cseh történész, amikor megírta a *Mars Moravicus* című könyvet.⁷⁸ Az is lehetséges, hogy ezt a kéziratot olvasta. De az is elképzelhető, hogy volt még egy másolat, mivel a mű keletkezésekor Berger cseh területeken is tartózkodott.⁷⁹ Már 1627-ben kapott egy birtokot II. Ferdinánd királytól Velké Pavlovicében (németül: Paulowitz), Okres Břeclav (németül: Goding) területén, Morvaországban, a magyar–morva határon.⁸⁰

A Kulcsár által megtalált három kötetből az első kötet elején be van kötve egy próbanyomat. Ezt a kétoldalas szöveget és a címlapot *Historia Hungariae* címmel nyomtatták Bécsben 1632-ben. Rózsa György és Holl Béla már ismerték ezt a háromleveles próbanyomatot, mivel a bécsi Albertina-gyűjteményben is őriznek belőle egy példányt.⁸¹ A budapesti példány a kézirathoz csatlakozik; a bécsi nyomatot 79 ívrét nagyságú rézkarccal kötötték össze. Viskolcz Noémi szerint Ferenczffy vagy esetleg Berger ajándékozta ezt a példányt a Habsburg uralkodónak azt bizonyítandó, hogy készülöben van a megígért

75 Uo. 248.

76 [Elias Berger:] *Historia Hungariae*. Kézirat. Egyetemi Könyvtár [EK], Kézirattár, Hevenesi Gyűjtemény, LXXXIII–LXXXV. köt.; [Uő:] *Historia Hungariae, divisa in tres reipublicae species, hexarchiam, heptarchiam, monarchiam*. [...] Viennae Austriae, 1632. (próbanyomat); [Uő:] *Isagoge seu Prolegomena duplicia in chronologiam*. Kézirat. EK Kézirattár, G. 69.

77 A címlapot ld. Kulcsár P.: i. m. 249.

78 *Thomas Joannes Pessina de Czechorod: Mars Moravicus, sive bella horrida et cruenta, seditiones, tumultus, praelia, turbae et ex iis enatae crebrae et funestae rerum mutationes, dirae calamitates, incendia, clades, agrorum depopulationes, urbium vastitates, aedium sacrarum et prophanarum ruinae, arcium et oppidorum eversiones, pagorum cineres, populorum excidia et alia id genus mala, quae Moravia hactenus passa fuit*. Praegae, 1677. 937.

79 Zerotin levelezésében többször szerepel Berger 1627-től 1635-ig. Ld. Moravské korespondence a akta z let 1620–1636. Vydal František Hrubý. Brno, 1937. 199., 200.

80 A birtokadományra vonatkozó, 1627. dec. 16-án kelt uralkodói utasítás regesztáját ld. *Gustav Bodenstein: Urkunden und Regesten aus dem k. und k. Reichsfinanz-Archiv in Wien*. (II. Teil.) In: *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. Wien, 1916. i–cxxxii., itt: lxxxiv.

81 Holl B.: i. m. 152–154.

mű⁸² – Bergernek egyébként is rendszeresen meg kellett volna mutatnia, hogy rendesen dolgozik. Valószínűleg a budapesti példányt is bemutatták ekkor a kézirattal vagy esetleg annak egy részével, és ezután Berger visszakapta.

Az Egyetemi Könyvtárban található három kéziratot kötet, ahogyan azt Kulcsár megállapította, több éven át keletkezett és különböző készülségi fokú darabokat tartalmaz.⁸³ Az egész korpusz eredetileg külön füzetekből állt, amelyeket az évek során írt a szerző. Berger több időpontban másolatokat készített, hogy bemutathassa a Magyar Kamarának a haladást.⁸⁴ Hiába található az elején egy próbanyomat, a nagy mű nem volt nyomdakész, mivel kisebb-nagyobb részek hiányoznak belőle. Ezt már rögtön a kézirat elején észre lehet venni.

Kulcsár nagyon csalódott volt, amikor végre megtalálta az évszázadok óta elveszettnek hitt művet. Számára nem egy izgalmas, újra felfedezett történetírói mestermű volt, hanem inkább egy félkész, rosszul sikerült fércmunka. Berger a hunok történetével kezdte munkáját, ezután leírta a magyarok és a magyar vezérek sorsát, majd a magyar és Habsburg uralkodókkal folytatta. Kulcsár meglepve tapasztalta, hogy Berger a magyar történelmet csak 1607-ig dolgozta fel a kéziratában, pedig állítólag 1640-ig dolgozott rajta és fizetést is kapott érte. Kulcsár úgy vélte, hogy Bergernek kevés forrása volt és nem végzett önálló anyaggyűjtést, illetve nem dolgozott fel forrásokat, mivel különösebb felkészültség és igényesség nélkül fogott hozzá a történeti mű írásához. Berger a hunoktól I. Miksa királyig tartó korszak leírásához Bonfini használta fel. Kulcsár szerint ekkor Berger letette a tollát, és várt egy csodára. 1622-ben megjelent Istvánffy története, és jött a segítség, vagy esetleg Berger már korábban megkapta az Istvánffy-kéziratot, vagy annak egy másolatát, és fel tudta használni. Kulcsár azt feltételezte, hogy Berger ekkor gyorsan pótolta a saját könyvét 1607-ig, mivel munkájában egyezések mutathatók ki Istvánffy művével.⁸⁵ Minthogy nem volt neki más anyaga vagy inspirációja, nem adott hozzá többet, és úgy tüntette fel a munkáját, hogy valójában 1619-ig írta meg a magyarok történetét.

Nagyon furcsának tűnik, hogy Berger éppen Istvánffy könyvét használta volna fel saját munkájához. Berger környezetében elég sok ember ismerte ezt a művet. Pázmány Péter fáradozott azon, hogy Istvánffy halála után megjelenjen. 1619-ben Ferenczffy felvitte az Istvánffy-kéziratot Frankfurtba megjelentetni. Nagyon valószínű, hogy ekkor elolvasta a művet, vagy legalábbis tudomása volt a tartalmáról. Ferenczffy megpróbálta kiadni Berger történeti művét, sok pénzt gyűjtött össze és fektetett bele ebbe a projektbe, továbbá szorosan együttműködött Bergerrel 1615 óta: éppen ezért csodálom, ha nem vette volna észre, hogy vannak hasonlóságok a két mű között.

82 Viskolcz N.: i. m. 286–287.

83 Kulcsár P.: i. m. 251.

84 Uo. 256–257.

85 Uo. 255–256.

Ráadásul Ferenczffy megrendelte és kifizette a képanyagot Berger művéhez, tehát tudnia kellett, hogy mi a tartalma.

2008-ban Viskolcz Noémi felfedezte Budapesten és Bécsben a mű kéziratának három ismeretlen részét kódex formában, amelyek tartalma Kulcsár elítélő véleményével szemben a szerző eredetisége mellett szól.⁸⁶ Viskolcz szerint Berger igazát védik ezek a bécsi kódexek, hiszen az már biztos, hogy befejezte a vállalását, és II. Ferdinánd trónra kerüléséig elkészítette a magyar történetet.⁸⁷

A hat budapesti és bécsi kötet mellett fennmaradt még az Egyetemi Könyvtárban két csonka rész a munkájából, egy kötetben.⁸⁸ E kéziratban le vannak írva az események kb. 1629-től 1633-ig, Berger kézírásában. Ebből látszik, hogy Berger nem állt meg 1607-nél, hanem a későbbi eseményeket is feldolgozta és leírta.

Miért nem jelent meg a *Historia Hungariae*?

A nagy történelmi műnek volt kézírata, képanyaga. Volt is pénz a kiadásra, összesen 2000 forintot gyűjtött össze Ferenczffy. Ő majdnem 25 éven át próbálta kiadni, Berger pedig több mint 35 évig dolgozott rajta, és sok segítséget kaptak az uralkodótól, a magyar rendektől, sőt az is lehet, hogy Bethlentől is. Miért nem lett belőle mégsem könyv? Miért nem adatott meg az utókornak, hogy csodálhassa a magyar történetírás e remekművét?

Több oka lehet, hogy nem sikerült Bergernek kiadni élete fő munkáját. Az egyik ilyen ok volt az 1604 és 1640 közötti bonyolult és változatos politikai helyzet. Amikor Ferenczffy Lőrinc anyagi támogatást kért a soproni városi tanácstól 1628-ban, hogy kinyomtathassa Berger művét, erre a helyzetre is utal: „(...) az idők viszontagsága és a fegyverek zaja ennek az ügynek hajóját hányta-vetette (...).”⁸⁹

Berger a magyar történelmet magyar rendi szempontból ábrázolja. Elsősorban legitimálta az 1608-as politikai megegyezést II. Mátyás és a magyar rendek között, mint ahogyan 1608-as koronakönyvében is tette. Ezért nem csak a Habsburg uralkodó (illetve egyben magyar király) kapott főszerepet a könyvében. Minden egyes fontos magyar ember szerepel a bécsi kötetek szö-

86 [Elias Berger:] *Historia Ungarica* ab A. C. 1458. (Kézirat.) ÖNB, Ms. 8677.; [Uő:] *Historia haec Ungarica* ab A. C. 1572. (Kézirat.) ÖNB Ms. 8464.; [Uő:] *Historia Ungarica* ab A. C. 1607. (Kézirat.) ÖNB Ms. 8229. Még ld. *Viskolcz N.*: i. m. 291–295.

87 Uo. 296.

88 [Elias Berger:] *Res sub Ferdinando II. imperatore gestae. Pars secunda, continens annos 1631–1633.* (Kézirat.) EK Kézirattár, G. 70. Mivel a kézirathoz hozzá van kötve az „első” rész is (címe: *Res sub Ferdinando II. imperatore gestae. Pars prima*), a kötetet teljesnek lehet tekinteni. K. Teszelszky: i. m. 192.; *Viskolcz N.*: i. m. 296–297.

89 *Holl B.*: i. m. 151.

vegében: például Nádasdy Ferenc,⁹⁰ Révay Péter,⁹¹ Thurzó György⁹² és természetesen Illésházy is 1609-ig. Nagyon jellemző Berger történetírói tevékenységére, hogy a korona, mint szent jelkép, amellyel Isten a magyar rendi nemzetet irányítja, szintén fontos szerepet kap a munkájában.⁹³ A II. Mátyásról szóló kötetben hosszasan leírja az 1608-as koronázást.⁹⁴ A keresztfikció se hiányzik a műben.⁹⁵ A három bécsi kötet egy ismeretlen koronakönyv is, mivel Berger továbbfejleszti ezt a mítoszt.

Bizonyos szempontból a mű a 17. századi holland festett csoportképekre hasonlít: akinek jelentős politikai szerepe volt és esetleg politikai vagy anyagi támogatást is nyújtott Bergernek, az benne van a szövegében és kellő dicsőítésben részesült, úgy, ahogy azt Berger szokta. Jellemző az is, hogy Berger valós vagy fiktív beszédek helyez el a szövegben: sok főúr tart nagy erejű orációt, ha éppen elkezdődik egy fontos esemény a magyar történelemben, s ezután egy válasz is jön Mátyás főhercegtől vagy valaki mástól.⁹⁶ Így nagyon színpad jellegű a leírás, miként az 1612-ben megjelent műve, a *Theatrum bellicum* a háborús színpadról. Úgy tűnik, mintha Berger nem lett volna elégedett ezzel a művel, mert egy arra tett utalás erős vonásokkal ki van húzva a szövegben.⁹⁷

II. Ferdinánd 1618. évi koronázása és Bethlen első hadjárata (1619–1621) után más lett a politikai helyzet Magyarországon. Ráadásul bizonyos emberek kegyvesztettek lettek a Habsburg-udvarnál a cseh felkelés után. Talán már nem volt aktuális a bécsi kötetek politikai tartalma.

A három bécsi kézirat tanúskodik ezekről a politikai változásokról. Ez arra a kötetre jellemző, amelyben Berger az 1608-as eseményeket írta meg. Több helyen ki vannak húzva vagy vakarva bizonyos nevek és egész passzusok,⁹⁸ sőt egy helyen egymásra vannak ragasztva az oldalak, amikor Berger dicséri Karel ze Žerotínát, a későbbi cseh felkelés vezetőjét.⁹⁹

Hiába nem látott nyomdát, illetve nem találkozott az olvasóközönséggel a mű, politikai szempontból ezt a szöveget úgy lehet tekinteni, mint az egyik legérdekesebb és legizgalmasabb történelmi munkát, amely a 17. századi Magyarországon keletkezett. Ez azért van, mert Berger kézírata különösképpen alkalmas a magyarországi politikai gondolkodásban és a nemzeti identitás alakulásában bekövetkezett változások elemzésére. Berger udvari költő és történész volt, és a Habsburg-dinasztia, valamint a magyar és morva főurak

90 E. Berger: *Historia haec Ungarica* ab A. C. 1572. i. m. f. 16v.

91 Uo. f. 16v. etc.

92 Ibidem, fol. 34v.

93 E. Berger: *Historia Ungarica* ab A. C. 1607. i. m. ff. 66v, 68r, 84v.

94 Uo. ff. 38r–86r.

95 Uo. f. 68r.

96 Ld. pl. Illésházy orációját. Uo. f. 5v.

97 Uo. f. 136v.

98 Uo. ff. 33v, 62v–63r, 136r.

99 Uo. ff. 83v–84r.

szolgálatában állt. Ebben a minőségében legfontosabb feladata az volt, hogy megbízóinak politikai érdekeit legitimálja azáltal, hogy meghatározott történelmi eseményeket az éppen szükséges formában ír meg. Az írásai elsősorban a megbízó aktuális politikai szándékait tükrözik.

Nagyon valószínű, hogy a bécsi kéziratok emiatt 1619 után Berger könyvtárában maradtak, és nem kerültek nyilvánosságra. Úgy tűnik, sokkal kevesebbet használták őket, mint a három budapesti kötetet. Nincs bennük több kéztől származó bejegyzés vagy jelzés, hogy valaki kimásolta egy részét a kamara számára. Ez magyarázatul szolgálhatna arra is, hogy Berger miért hitette el az olvasókkal vagy a kamarával, hogy a magyar történelem 1619-ig van megírva a budapesti kötetekben: a meglevő folytatás nem volt már aktuális az akkori politikai helyzetben.

A kiadás elmaradásának azonban a legfontosabb oka az lehetett, hogy Ferenczffy vagy Berger nem volt elég ügyes a kiadás szervezésében. Berger fontos történész volt és több kisebb művet publikált, de nem tudott megszervezni nagyobb kiadásokat. Nem sikerült kiadnia Révay Péter koronamunkáját Frankfurtban 1612-ben, ezért csak 1613-ban jelent meg, pedig a könyv a frissen koronázott császárnak is szólt volna.¹⁰⁰ Később Berger nagy nehézséggel tudott szerezni magának nyomdafelszerelést 1620-ban, de nincs bizonyítékunk, hogy valaha sikerült-e kinyomtatnia valamilyen munkát, vagy esetleg művének egy részét azzal a felszereléssel.

Ferenczffy, az udvari titkár sem volt ügyes üzletember. Csak hatalmas vagy gazdag mecénások segítségével sikerült elintéznie a kiadásokat. 1628-ban egy teljes nyomdát próbált megvásárolni Prágában, hogy kinyomtathassa Berger könyvét. Már a kortársai kételkedtek a terv sikerében. Lósy Imre Prágából ezt írta Pázmány Péternek: „Ferenczffy Uram megvette az Typographiát; én nem tudom, mit fog vele mivelni, minthogy innét ki kell indulni; azon félek, hogy minden dolga vesztébe marad, mert számtalan sok díb dáb vagyon a' Typographiához.”¹⁰¹ Valószínűleg soha nem kapta meg Ferenczffy a nyomdafelszerelést, hiába kért ismét segítséget 1634-ben.¹⁰² A sok nehézségből látszik, hogy talán túl nagy feladatot vállalt Berger és Ferenczffy. Emellett egy bécsi nyomdában túl bonyolult és nagy munka lett volna kinyomtatni egy több mint 1500 fólióból álló kéziratot és 79 viszonylag nagy rézkarcot.

Végül nem világos, hogy Berger és Ferenczffy miért döntöttek úgy, hogy saját kézben tartják a nyomtatást; vagyis miért nem próbálták kiadni külföldön ezt a munkát. Ráadásul Ferenczffynek volt tapasztalata abban, hogy nyomdát vagy kiadót találjanak külföldön. Berger művéhez hasonló projekt volt Istvánffy Miklós kéziratának kiadása, amelyet 1619-ben Ferenczffy Bécs-

100 *Petrus de Reva: De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos vltra DC clarissimae brevis commentarius. Augustae Vindicorum, 1613.; Bónis Gy.: i. m. 111–112.*

101 *Holl B.: i. m. 51.*

102 *Uo. 151–152.*

ből Frankfurtba küldött, hogy találjon neki egy kiadót. Ez is egy hatalmas, 900 fólióból álló munka volt, de nem volt benne kép, csak egy szépen metszett címlap. Végül Kölnben jelent meg három évvel később, egy Pázmány Péter érsekhez címzett ajánlásával. Ám az Istvánffy által írt könyv egy befejezett munka volt, amikor Pázmány kezébe került. Amikor Ferenczffy foglalkozott vele 1619-ben, akkor már egy nyomdakész változat lehetett a birtokában. Berger munkája soha nem érte el ezt a stádiumot. Mivel folyamatosan változott a politikai helyzet, lehet, hogy inkább saját kezében akarta tartani a munkáját, mert folyamatosan át kellett írni a szöveget. Ahogyan Kulcsár is említette, a budapesti kötetekről is látszik, hogy mintha alaposan felfrissítette volna Berger az anyagot.

Amennyiben hasonló projekteket vizsgálunk meg, amelyeket abban az időben Hollandiában vagy Dél-Németalföldön hajtottak végre, akkor meg lehet érteni, hogy miért nem sikerült elvégezni Ferenczffynek és Bergernek ezt a munkát. Egy fólió méretű, sok illusztrációval ellátott könyv kiadása komoly üzleti vállalkozás volt, amelynek az anyagi kockázata is nagy volt.¹⁰³ Még a nagy és tapasztalt antwerpeni, amszterdami vagy delfti kiadóknak is nehéz feladat volt egy hasonló könyvet kiadni, mivel többéves előkészítés és nagy befektetés kellett hozzá. Egy ilyen vállalkozásra nagy összeg pénzt kellett volna összeszedni, továbbá szerezni kellett volna egy gyakorlott nyomdászcsapatot (korrektor, nyomdász, segítség), egy művészt, illetve rézkarcokat az illusztrációkhoz, továbbá nyomdafelszerelést és egy nagy adag jó minőségű papírt, végül gondoskodni kellett volna arról, hogyan lehet eladni és terjeszteni a viszonylag drága kiadást. A magas befektetés miatt kevés olyan kötet készült németalföldi területen, amely Berger hatalmas korpuszához hasonlóan illusztrált volt és nagy terjedelemmel bírt.

Az illusztrált művek kiadására példaként szolgálhat a *Vivae imagines partium corporis humani* című anatómiakönyv, amelynek keletkezéséről sok forrás áll rendelkezésre. A kötet 1560-ban jelent meg Antwerpenben, a híres Plantin-nyomdában.¹⁰⁴ Ez egy piacvezető nyomda volt Európában, ezért tökéletesen megfelel az összehasonlításhoz. A könyv 600 példányban jelent meg, 25½ konc papírból (kb. 25 nyomtatott ív, azaz 160 oldal), 42 rézkarral egy művésztől, nagyon jó minőségű papíron nyomtatva.¹⁰⁵

A könyvkiadás teljes ára a következő módon szerepel Plantin számadáskönyvében:¹⁰⁶

103 Irene Schrier: Boeckvercooper ende Constdrucker. De Delftse boek- en prentuitgever Nicolaes de Clerck (1599–1623) als pleidooi voor de toenadering van Boekhistorie en Kunsthistorie. MA thesis, Universiteit Utrecht, 2010.

104 Juan Valverde de Amusco–Andreas Vassilis: *Vivae imagines partium corporis humani*. Antverpiae, 1566.

105 Leon Voet: The Golden Compasses. The History of the House of Plantin-Moretus. II. Amsterdam–London–New York, 1972. 381–385.

106 L. Voet: i. m. 384.

Kiadási tételek	Költség	Százalék
Papír: 32 konc, 3 gulden / konc	96 [holland] gulden	12,18
Bérek	45 gulden, 8 fillér	5,70
Rézkarckészítés	474 gulden	60,15
Rézkarcnyomtatás	132 gulden	16,75
Fordítás	35 gulden	4,44
Az előző római kiadásból 3 példány	6 gulden	0,76
Összes	788 gulden, 8 fillér	100

Nem szerepel a nyomdaeszköz ebben a példányban, mivel egy nagy nyomdaházban ez már rendelkezésre állt. Egy használt nyomda ára 100–150 gulden volt Hollandiában, szóval ez még további 19 százaléka lett volna a teljes árnak.¹⁰⁷ Plantin az összeghez még 20–25 százalékot számolt más kiadásra, mint az eszközök, lektorok, tinta, műhely, a könyv eladása és terjesztése. Ez azt jelenti, hogy nagyjából 1000 holland guldenből lehetett volna kiadni egy szépen illusztrált könyvet Antwerpenben.

Természetesen nem lehet minden tekintetben összehasonlítani egy könyv 1560. évi antwerpeni kinyomtatását és kiadását egy 17. századi bécsi projekttel. Emiatt a költségvetésben a százalékokat is feltüntettem, hogy ebből kiderüljön: milyen arányok jellemzők egy gazdagon illusztrált, fólió nagyságú könyv kiadásának költségeinél.¹⁰⁸ Ebből látszik, hogy az illusztrációk készítése volt a legdrágább: a befektetésnek több mint 60 százalékát emésztette fel. Emellett a rézkarcnyomtatás is nagyon költséges volt. Csak a képkészítés és nyomtatás már több mint háromnegyede volt a teljes költségvetésnek. Hasonló arányokat lehet látni más illusztrált kiadásoknál, például Zsámboky János *Emblemata* című könyvéénél (1564). Itt az illusztrációk a költség kétharmadát tették ki, pedig csak fametszetek voltak.¹⁰⁹ Mivel Berger, mint udvari történész, már kapott fizetést, a nyomdászok bére és a papír ára viszonylag csekély kiadásnak számított.

Ha jobban megvizsgáljuk Ferenczffy és Berger nyomdaprojektjének részleteit, akkor hamar kiderül, miért nem sikerült a könyvet kiadni. A *Historia Hungariae* című könyv 79 gyönyörű rézkarcból állt: kétszer annyi ez, mint amennyi az antwerpeni példában szerepel. Nem lehet tudni, hány oldalas lett volna a könyv, de Kulcsár becslése alapján csak a Budapesten levő három kötet 60 szerzői ívből állt, amely majdnem másfélszer annyi, mint az említett anatómiai könyv. Ez azt jelenti, hogy amennyiben ezt a könyvet Hollandiában adták volna ki, akkor ez legalább kétszer annyiba került volna, mint a

107 Frans A. Janssen: Zetten en drukken in de achttiende eeuw. David Wardenaar's Beschrijving der boekdrukkunst (1801). Haarlem, 1986. 76–80.

108 L. Voet: i. m. 381.

109 Uo. 384.

példaként említett kötet. Tehát legalább 2000 holland forint kellett volna már 1560 körül egy hasonló kiadásra.

Ferenczffy halála után kiderült, hogy összesen 2000 forintot gyűjtött össze a *Liber iconum Regum Hungariae* című könyv kiadására 1615 és 1640 között, de ennek a nagy részét már elköltötte az évek folyamán.¹¹⁰ A legtöbb pénz a rézkarcok készítésére ment el – ahogyan azt sejteni lehetett a fenti költségvetési példa alapján. A németalföldi származású művész, Isaac Major (Maior, 1566/1583–1641/1645) élete végéig Ferenczffy házában lakott és dolgozott az illusztrációkon, de nem fejezte be a munkáját.¹¹¹

A források alapján kiderül számunkra, hogy Ferenczffy és Berger még mindig az első stádiumban voltak a kiadás folyamatában: a befejezetlen kéziratokon és a félkész képeken túl nem volt elég pénzük és megfelelő felszerelésük sem. A Ferenczffy-nyomdának csak a legszükségesebb felszerelése volt, nagyobb vagy bonyolultabb kiadásra nem is volt alkalmas, és a kisebb könyvek kiadása nem hozott annyi nyereséget, amennyiből finanszírozni lehetett volna a nagyobb befektetéseket.¹¹² Úgy tűnik, hogy Berger és Ferenczffy hatalmas projektterve nem volt reális. Inkább a rossz üzleti terv és annak a szerencsétlen kidolgozása miatt fulladt kudarcba a *Historia Hungariae* kiadása, mint a könyv tartalma miatt.

KEES TESZELSZKY

THE COMPOSITION, CONTENT AND BACKGROUND OF ELIAS BERGER'S "HISTORIA UNGARICA" (1603/4–1645)

This paper is devoted to an enigmatic work on the history of the kingdom of Hungary, which was lost for almost 300 years. Elias Berger, the court historian of the Habsburgs, had in 1603 or 1604 been commissioned by Archduke Matthias of Austria to write a historical work on Hungary. This would have been the continuation of the famous history book of Antonio Bonfini. Berger describes the history of Hungarian kingdom from the point of view of the Hungarian estates and the political compromise between the estates and the king of 1608. Although Berger received generous grants from the Habsburg court and the members of the Hungarian estates and many people supported him in his research, his *magnum opus* was never finished. It remained unpublished and was forgotten. Not long ago, the remaining parts of the manuscript were found in the National Library in Vienna and the University Library in Budapest. The aim is to introduce the composition and background of this work and to present an answer on the question why the author failed to publish this book, after he had worked on it for more than 40 years by comparing the publishing and printing processes in Vienna and Antwerp at that time.

110 Holl B.: i. m. 156–157.

111 Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986.

112 Jenei Ferenc: Ferenczffy Lőrinc nyomdájának történetéhez. Magyar Könyvszemle 21. (1961) 297–308., itt: 301.